

УДК 378.091.321

Гриньова Н.В., Козак О.Ю.

ДО ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Гриньова Н.В., Козак О.Ю. До питання професійного становлення викладачів закладів вищої освіти. В статті презентовано результати дослідження компонентів професійного становлення викладачів закладів вищої освіти, а саме: спрямованості особистості (потреби, мотиви, відносини, ціннісні орієнтації, установки), професійної компетентності (соціально-правова, спеціальна, персональна, аутокомпетентність, екстремальна), фахових якостей (самостійність, творче здійснення професійної діяльності, професійний рівень, менталітет, мобільність, гнучкість, ідентифікація з професійним товариством, дружелюбність та ін.) та професійно значимих психофізіологічних властивостей. Розглянуто поняття «професійне становлення», його періодизація, основні теорії та концептуальні підходи. Представлено професійно важливі (значущі) якості та «портрет» сучасного викладача закладу вищої освіти.

Ключові слова: викладач, заклад вищої освіти, професійне становлення, професійна діяльність, професійно важливі якості, професійна компетентність.

Гринева Н.В., Козак О.Ю. К вопросу профессионального становления преподавателей учреждений высшего образования. В статье представлены результаты исследования компонентов профессионального становления преподавателей учреждений высшего образования, а именно: направленность личности (потребности, мотивы, отношения, ценностные ориентации, установки), профессиональная компетентность (социально-правовая, специальная, персональная, аутокомпетентность, экстремальная), профессиональные качества (самостоятельность, творческое осуществление профессиональной деятельности, профессиональный уровень, менталитет, мобильность, гибкость, идентификация с профессиональным обществом, дружелюбие и

др.) и профессионально значимые психофизиологические свойства. Рассмотрены понятия «профессиональное становление», его периодизация, основные теории и концептуальные подходы. Представлены профессионально важные (значимые) качества и «портрет» современного преподавателя учреждения высшего образования.

Ключевые слова: преподаватель, учреждение высшего образования, профессиональное становление, профессиональная деятельность, профессионально важные качества, профессиональная компетентность.

Постановка проблеми. Сучасна система вищої освіти вимагає від викладача розвитку його здатності до професійного творчого зростання та фахової майстерності. Проте формування професійно значущих якостей, загальних та фахових компетентностей педагогічної діяльності, розвиток творчого мислення, прагнення до постійного самовдосконалення не завжди знаходять відображення у професійній підготовці педагогів. У цій ситуації особливої актуальності набуває проблема, яка полягає в розробці шляхів, умов і способів успішного професійного становлення викладача ЗВО.

Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що проблема професійного становлення викладачів закладів вищої освіти (ЗВО) на сучасному етапі не отримала достатнього теоретичного обґрунтування і ефективного практичного здійснення. В наукових джерелах вказується, що сучасний викладач ЗВО володіє сукупністю знань, що дозволяють повному поглянути на педагогічну діяльність, повинен володіти, крім спеціальних знань, знанням психології і педагогіки вищої школи, основ управління, вміти організовувати і проводити наукові дослідження і навчання, використовуючи традиційні та

інноваційні педагогічні технології, володіти спеціальною термінологією, бути професійно успішним [3].

Так, за визначенням О. Брюховецької, Т. Чаусової «сучасний викладач психології повинен володіти ґрунтовними професійними знаннями, не обмежуючись лише психологічними дисциплінами які викладає, повинен уміти відповісти на будь-яке питання. Викладач є для студента і взірцем, і засобом виховного впливу на нього. Студент, наслідуючи викладача, переймає його знання, вміння, манери тощо. Знання педагога, його кращі моральні й вольові якості є потужним засобом переконання і впливу на студента» [1, с. 74].

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема професійного становлення особистості розглядалася в працях багатьох вчених: І.Д. Багаєва, В.М. Большова, С.Б. Голуба, Е.Ф. Зеєра, А.Б. Каганова, Н.Є. Касаткіної, О.М. Кокун, О.Я. Краснової, Б.П. Невзорова, А.К. Осницького, Є.М. Пенькова, В.А. Пономаренко, О.Є. Смирнової та ін. Теоретико-методологічні основи професійного становлення педагога відображені в роботах: О.Я. Абдуліної, Ю.П. Азарова, Б.Г. Ананьева, Ю.К. Бабанського, С. Г. Вершловського, В.А. Загвязинського, В.А. Кан-Каліка, Є.О. Климова, Н.В. Кузьміної, К.К. Платонова, В.А. Сластьоніна, В.Д. Шадрікова, А.І. Щербакової та ін. Питання професійного становлення викладачів ЗВО розглядаються в працях: В.Т. Подзолкової, В.П. Каргаполова та ін.

Для більшості людей основою розвитку особистості в зрілому віці стає професійна діяльність. Професійне становлення людини охоплює тривалий період її життя (35-40 років). Впродовж цього часу змінюються життєві та професійні плани, відбувається зміна соціальної ситуації, провідної діяльності,

перебудова структури особистості. Перетворення професійної діяльності у провідну залежить від соціально-економічних відносин, соціальної ситуації, позиції особистості [2].

Під професійним становленням фахівця розуміють процес прогресивної зміни його особистості внаслідок соціальних впливів, професійної діяльності і власної активності, спрямованої на самовдосконалення і самоздійснення. Становлення обов'язково передбачає потребу у розвитку і саморозвитку, можливість і реальність її задоволення, а також потребу у професійному самозбереженні [2, с. 29, 58].

Метою статті є представлення результатів дослідження окремих компонентів професійного становлення викладачів закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Професійне становлення – це формування професійної спрямованості, компетентності, соціально значущих та професійно важливих якостей і їх інтеграція, готовність до постійного професійного зростання, пошук оптимальних прийомів якісного і творчого виконання діяльності у відповідності до індивідуально-психологічних особливостей людини [2, с. 30].

Поваренков Ю.П. процес становлення і реалізації професіонала розглядає як послідовне чи паралельне вирішення комплексу завдань професійного розвитку, які ставить перед собою суб'єкт пізнання і прийняття соціальної ситуації професійного розвитку із урахуванням своїх життєвих і професійних цілей [5].

Існують різні підходи до періодизації професійного становлення. Найбільш повну періодизацію професійного

становлення розробив Е.Ф. Зеєр, що налічує сім стадій: аморфна оптація (0-12 років); оптація (12-16 років); професійна підготовка (16-23 років); професійна адаптація (18-25 років); первинна професіоналізація; вторинна професіоналізація; професійна майстерність [2].

В зарубіжній психології виділилися 4 основні теорії професійного розвитку: 1). Диференційно-діагностична (Ф. Парсонсон, Г. Мюнстенберг). 2). Психодинамічна (З. Фрейд, У. Мозер, Е. Рое, Є. Бордін, А. Маслоу). 3) Теорія рішень (Х. Томе, Г. Ріс, П. Цилер, Д. Тідеман). 4) Теорія розвитку (Е. Гінзберг, Д. Сьюпер, У. Джейд) [4].

Виділяють концептуальні підходи до професійного розвитку та становлення у вітчизняній психології: 1) Професійне становлення (Т.В. Кудрявцев, Є.О. Климов, Е.Ф. Зеєр). 2) Процес професіоналізації (Н.С. Глуханюк, О.Р. Фонарьов, Л.М. Мітіна). 3) Особистісно-професійний розвиток (А.О. Деркач, В.Г. Зазикін, А.К. Маркова) [4].

Зеєр Е.Ф. виділяє чотири основні особистісні складові професійного становлення фахівця:

1. Спрямованість особистості, яка характеризується системою домінуючих потреб, мотивів, відносин, ціннісних орієнтацій та установок. Компонентами професійної спрямованості є:

- мотиви (наміри, інтереси, схильності, ідеали);
- ціннісні орієнтації (зміст праці, заробітна плата, добробут, кваліфікація, кар'єра, соціальний стан тощо);
- професійна позиція (ставлення до професії, установки, очікування і готовність до професійного розвитку);
- соціально-професійний статус.

На різних стадіях становлення ці компоненти мають різний психологічний зміст, зумовлений характером провідної діяльності і рівнем професійного розвитку особистості.

2. Професійна компетентність – сукупність професійних знань, умінь, а також способів виконання професійної діяльності. Її основні компоненти:

- соціально-правова компетентність (знання й уміння в галузі взаємодії із суспільними інститутами і людьми, а також володіння прийомами професійного спілкування і поведінки);

- спеціальна компетентність (підготовленість до самостійного виконання конкретних видів діяльності, уміння вирішувати типові професійні задачі й оцінювати результати своєї праці, здатність самостійно здобувати нові знання й уміння за фахом);

- персональна компетентність (здатність до постійного професійного росту і підвищення кваліфікації, а також реалізації себе в професійній праці);

- аутокомпетентність (адекватне уявлення про свої соціально-професійні характеристики і володіння технологіями подолання професійних деструкцій);

- екстремальна професійна компетентність (здатність діяти в умовах, що раптово ускладнилися, при аваріях, порушеннях технологічних процесів).

3. Професійно важливі якості – це психологічні якості особистості, що визначають продуктивність (продуктивність, якість, результативність і ін.) діяльності.

4. Професійно значимі психофізіологічні властивості (зорово-рухова координація, окомір, нейротизм, екстраверсія, реактивність, енергетизм тощо). Розвиток цих властивостей відбувається вже в ході освоєння діяльності. У процесі

професіоналізації одні психофізіологічні властивості визначають розвиток професійно важливих якостей, інші, професіоналізуючись, здобувають самостійне значення [2].

Серед професійно важливих (значущих) якостей викладачів психологічних дисциплін ЗВО виділяють: високий інтелект, глибока культура; широкий кругозір; ерудиція, почуття гумору; доброзичливість, чіткість, уважність, доброта; почуття відповідальності за результати своєї праці; гнучкість, готовність до перегляду своїх поглядів і сприйняття нового; товариськість, уміння налагодити відносини; неконфліктність, толерантність [1].

З метою вивчення особистісних складових професійного становлення викладачів ЗВО, нами було проведення анкетування «Вивчення задоволеності своєю професією та роботою» [4], в якому взяли участь 63 викладачі психолого-педагогічних дисциплін, зі стажем роботи від 2 до 18 років на посаді викладача у ЗВО. Респондентам пропонувалося дати відповіді на питання анкети (таблиця 1.)

Таблиця 1.

Вивчення задоволеності своєю професією та роботою

№ п/п	Запитання	Варіант відповіді
1.	Чи швидко Ви повністю ввійшли в нову соціальну роль як фахівця за своєю професією після закінчення навчання у ВНЗ Приблизно скільки часу це зайняло (у роках, чи місяцях)	Дуже довго/ Довго/ Приблизно як всі/ /Дуже швидко/ Швидко
2.	Як швидко Ви набули достатнього досвіду для повністю самостійного виконання Вашої професійної діяльності Приблизно скільки часу це зайняло (у роках, чи місяцях)	Дуже довго/ Довго/ Приблизно як всі/ /Дуже швидко/ Швидко

Актуальні проблеми психології Т. XI Випуск 21

3.	Чи сформувалася у Вас остаточно власна професійна позиція Якщо "Так", то приблизно скільки років назад	Ні/ /Частково/ /Майже/ /Так
4.	Чи сформувався у Вас остаточно індивідуальний стиль професійної діяльності (врахування власних індивідуальних особливостей при виконанні діяльності) Якщо "Так", то приблизно скільки років назад	Ні/ /Частково/ /Майже/ /Так
5.	Як Ви оцінюєте власний професійний рівень	Низький/ /Нижчий за середній/ /Середній/ /Вищий за середній/ /Високий
6.	Як Ви оцінюєте Ваш наявний на даний момент рівень професійних досягнень	Низький/ /Нижчий за середній/ /Середній/ /Вищий за середній/ /Високий
7.	Чи виробився у Вас остаточно професійний менталітет, ідентифікація з професійним співтовариством, стійке відчуття корпоративності Якщо "Так", то приблизно скільки років назад	Ні/ /Частково/ /Майже/ /Так
8.	Чи сформувалися у Вас професійна мобільність, гнучкий стиль діяльності Якщо "Так", то приблизно скільки років назад	Ні/ /Частково/ /Майже/ /Так
9.	Ви оцінюєте підвищення власного професійного рівня як за останній час	Неуспішне/ /Здебільшого неуспішне/ /Посереднє/ /Успішне/ /Дуже успішне
10.	Чи вийшли Ви вже на рівень творчого здійснення власної професійної діяльності Якщо "Повністю", то приблизно скільки років назад	Ні/ /Частково/ /Майже/ /Повністю
11.	Чи вийшли Ви вже на рівень самопроекування власної професійної діяльності і кар'єри Якщо "Повністю", то приблизно скільки років назад	Ні/ /Частково/ /Майже/ /Повністю
12.	Чи досягли Ви вже вершини	Ні/ /Так

Актуальні проблеми психології Т. XI Випуск 21

	досягнень у своїй професії Якщо "Ні", то вважаєте це за можливе	Ніколи/ /Сумнівним/ /Через 15-25 років/ /Через 5-10 років/ /Через кілька років/ /Дуже скоро
13.	Ви зацікавлені у своїй професійній діяльності	Дуже мало/ /Мало/ /Посередньо/ /Сильно/ /Дуже сильно
14.	Вас її зміст	Не задовольняє/ /Більш не задовольняє/ /Більш задовольняє/ /Повністю задовольняє
15.	Ваша зарплата	Не задовольняє/ /Більш не задовольняє/ /Більш задовольняє/ /Повністю задовольняє
16.	Власна кар'єра	Не задовольняє/ /Більш не задовольняє/ /Більш задовольняє/ /Повністю задовольняє
17.	Власне соціальне становище	Не задовольняє/ /Більш не задовольняє/ /Більш задовольняє/ /Задовольняє
18.	Ви свою професію	Не любите/ /Ставитеся байдуже/ /Скоріш любите/ /Дуже любите
19.	Ви працюєте над підвищенням власного професійного рівня	Ні/ /Майже ні/ /Періодично/ /Постійно
20.	Ваші стосунки з колегами переважно	Дуже погані/ /Погані/ /Посередні/ /Добрі/ /Дуже добрі
21.	Ваші стосунки з начальством переважно	Дуже погані/ /Погані/ /Посередні/ /Добрі/ /Дуже добрі
22.	Ви за робочий день втомлюєтеся	Надзвичайно сильно/ /Сильно/ /Посередньо/ /Не сильно
23.	Ваше здоров'я	Дуже погане/ /Погане/ /Посереднє/ /Добре/ /Дуже добре

Спрямованість особистості викладачів можна визначити, проаналізувавши відповіді респондентів на питання анкети №1,3,7,13,14,15,16,17,18. Професійну компетентність та професійно важливі якості викладачів характеризують відповіді на питання – №2, 4,5, 6, 8,9, 10,11, 12,19, 20, 23. Професійно значимі психофізіологічні властивості – питання №22, 23.

Результати аналізу відповідей викладачів засвідчили, що у 53,8% респондентів оцінили входження у соціальну роль «викладача» – «приблизно як у всіх»; «дуже швидко» – 23,1%;

та «швидко» – 23,1%. Щодо часу «входження у роль викладача» респонденти вказували від 2-3 місяців – до 1,5 року.

Набуття досвіду для самостійного виконання професійної діяльності «дуже швидко» відбулося у 15,4% викладачів; «швидко» – у 30,8%; «приблизно як у всіх» – у 53,8% респондентів. Час набуття досвіду викладачі визначили у проміжку від 2 місяців до 1 року.

Власну професійну позицію сформованою вважають 61,5% викладачів, майже сформованою – 38,5%. Індивідуальний стиль професійної діяльності оцінюють як сформований – 53,8% респондентів, майже сформований – 38,5%, та частково сформований – 7,7%. Аналіз оцінки часу формування професійної позиції та індивідуального стилю професійної діяльності респондентів, відповідає рокам досвіду обіймання посади викладача, що вказує на швидкий час їх становлення (від 2 місяців до 1 року).

Свій професійний рівень оцінюють як «високий» – 15,3% викладачів, «вище середнього» – 46,2%, та «середній» – 38,5%. Рівень власних професійних досягнень визначається викладачами як «вище середнього» – 46,2%, та «середній» – 53,8%.

Сформованість професійного менталітету, ідентифікація з професійним співтовариством, стійке відчуття корпоративності відзначається притаманним – 30,8% викладачів, «майже» притаманне – 38,5%, «частково» – 30,7%. Сформованість професійної мобільності, гнучкий стиль діяльності відзначили 46,2% викладачів, «майже» сформовані – у 38,5% респондентів, «частково» – у 15,3%. Формування професійного менталітету, ідентифікації, мобільності відбулося, за оцінкою викладачів, дуже швидко – в період перших 2-3 років викладання.

Викладачі оцінюють підвищення власного професійного рівня як «успішно» – 69,2%, «посередньо» – 30,8%. Вихід на рівень творчого здійснення власної професійної діяльності здійснили «повністю» – 7,7% викладачів (за 8 років діяльності на посаді), «майже» – 53,8%, «частково» – 38,5% респондентів. Вихід на рівень самопроекування власної професійної діяльності і кар'єри здійснили «повністю» – 7,7% викладачів (за 8 років діяльності на посаді), «майже» – 61,5% , «частково» – 30,8% респондентів.

Щодо вершини досягнень у своїй професії, 100% викладачів вказали, що не досягнули її. Відзначили можливий час досягнення вершини у своїй професійній діяльності – від декількох років до 5-10 років.

Зацікавленість у своїй професійній діяльності як «дуже сильну» відзначили 23,1% викладачів, «сильну» – 69,2%, «посередню» – 7,7%. Змістом професійної діяльності «повністю задоволені» – 38,5% викладачів, «більш задоволені» – 61,5% респондентів. Незадоволені заробітною платою – 46,2% викладачів, «більш незадоволені» – 38,5%, «більш задоволені» – 15,3%. Задоволення кар'єрою як «повністю» відзначили 23,1% викладачів, «більш задоволені» – 53,8%, «більш незадоволені» – 23,1%. Своїм соціальним становищем «повністю задоволені» – 23,1% викладачів, «більш задоволені» – 61,5%, «більш незадоволені» – 15,3%.

Дуже люблять свою професію 38,5% викладачів, «скоріш люблять» – 61,5% респондентів. Постійно підвищують власний професійний рівень – 46,2% викладачів, роблять це періодично – 53,8%.

Оцінюють стосунки з колегами по роботі як «дуже добрі» – 23,1%, «добрі» – 69,2%, «посередні» – 7,7%. Стосунки з начальством визначили як «дуже добрі» – 7,7%, «добрі» – 84,6%, «посередні» – 7,7%.

Викладачі відзначили відчуття втоми після робочого дня як «посереднє» – 76,9%, та «не сильне» – 23,1%. Оцінили власне здоров'я як «добре» – 69,2%, та «посереднє» – 30,8%.

Висновки. Отже, отримані результати дозволяють скласти «портрет» особистості викладача ЗВО в процесі професійного становлення: відповідає соціальній ролі «викладача»; має досвід самостійного виконання професійної діяльності, власну професійну позицію та індивідуальний стиль діяльності. Має професійний рівень – «вище середнього», та «середній» рівень власних професійних досягнень. У викладача «майже» сформовані: професійний менталітет, ідентифікація з професійним співтовариством, відчуття корпоративності. Професійна мобільність, гнучкий стиль діяльності – сформований, а підвищення власного професійного рівня відбувається «успішно», проте періодично, а не постійно. «Майже» відбувся вихід на рівень творчого здійснення та самопроєктування власної професійної діяльності і кар'єри. Вершин професійної діяльності – не досягнуто.

Сучасний викладач зацікавлений у своїй професійній діяльності, задоволений її змістом, проте незадоволений розміром заробітної плати. «Більш задоволений» своєю кар'єрою та соціальним становищем, любить свою професію, має дружні стосунки з колегами та начальством. Має добре здоров'я, хоча й відчуває втому після робочого дня.

Список використаних джерел:

1. Брюховецька О., Чаусова Т. Професійно значущі якості особистості викладача вищого навчального закладу / О. Брюховецька, Т. Чаусова. // Післядипломна освіта в Україні. – 2012. – № 1. – С. 74-78.

2. Зеер Э.Ф. Психология профессий : учебн. пособие. 3-е изд., перераб. и доп. / Э.Ф. Зеер. – М. : Академический Проект, Фонд «Мир», 2005. – 336 с.

3. Иванец Н.В. Профессиональное становление начинающих преподавателей вуза: автореф. дис. на соискание уч. степени к-та пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Н.В. Иванец. – Кемерово, 2005. – 20 с.

4. Кокун О.М. Психология професійного становлення сучасного фахівця : Монографія. / О.М. Кокун. – К. : ДП "Інформ.-аналіт. агенство", 2012. – 200 с.

5. Поваренков Ю.П. Системогенетическая концепция профессионального становления человека. Идея системности в современной психологии / под ред. В.А. Барабанщикова / Ю.П. Поваренков. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – С. 360-384.

Spysok vykorystanykh dzherel:

1. Briukhovetska O., Chausova T. Profesiino znachushchi yakosti osobystosti vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu / O. Briukhovetska, T. Chausova. // Pislidyplomna osvita v Ukraini. – 2012. – № 1. – S. 74-78.

2. Zeer Je.F. Psihologija professij : uchebn. posobie. 3-e izd., pererab. i dop. / Je.F. Zeer. – М. : Akademicheskij Proekt, Fond «Mir», 2005. – 336 s.

3. Ivanec N.V. Professional'noe stanovlenie nachinajushhih prepodavatelej vuza: avtoref. dis. na soiskanie uch. stepeni k-ta ped. nauk: spec. 13.00.08 «Teorija i metodika professional'nogo obrazovanija» / N.V. Ivanec. – Kemerovo, 2005. – 20 s.

4. Kokun O.M. Psykholohiia profesiinoho stanovlennia suchasnoho fakhivtsia : Monohrafiia. / O.M. Kokun. – K. : DP "Inform.-analit. ahenstvo", 2012. – 200 s.

5. Povarenkov Ju.P. Sistemogeneticheskaja koncepcija professional'nogo stanovlenija cheloveka. Ideja sistemnosti v sovremennoj psihologii / pod red. V.A. Barabanshnikova / Ju.P. Povarenkov. – М. : Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2005. – S. 360-384.

Hryniova N., Kozak O. To the question of professional establishment teachers of higher education facilities. The article presents the results of the study of the components of the professional formation of teachers of higher education institutions, namely: personality orientation (needs, motives, relationships, values, attitudes), professional competence (social and legal, special, personal, auto-competence, extreme), professional qualities (independence, creative pursuit of professional activity, professional level, mentality, mobility, flexibility, identification with a professional society, friendliness, etc.) and professionally significant psychophysical properties. The concept of "professional formation", its periodization, basic theories and conceptual approaches are considered. Professionally important (meaningful) qualities and a "portrait" of a modern teacher of a higher education institution are presented.

Key words: teacher, higher education institution, professional formation, professional activity, professionally important qualities, professional competence.

Відомості про автора

Гриньова Наталія В'ячеславівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Україна

Козак Ольга Юріївна, викладач кафедри психології, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Україна

Grinyova, Natalia Viacheslavivna, PhD in Psychological Sciences, associate professor of the Department of Psychology, Pavlo Tychyna State Pedagogical University in Uman, Ukraine

Kozak, Olga Yuriyivna, Lecturer, Department of Psychology, Pavlo Tychyna State Pedagogical University in Uman, Ukraine

E-mail: grineva-n@ukr.net

E-mail: kozakolha30@gmail.com